

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА ІСТОРІЇ

Петро Мороз,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої
освіти Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: pmoroz@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0002-6776-9186,

Ірина Мороз,

науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: pmoroz@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0002-7076-1038

У статті розкрито особливості конструювання підручника з історії як засобу розвитку дослідницької компетентності учнів. Визначено, що пріоритетним завданням реформування шкільної історичної освіти на сучасному етапі є розроблення та створення підручників нового покоління, які б мотивували учнів покоління Z до навчання. Основними шляхами формування дослідницької компетентності учнів засобами підручника історії, на думку авторів, є: а) постановка навчальних проблем у змісті підручника; б) спрямованість методичного апарату на розвиток в учнів здатності займати дослідницьку позицію; в) наявність дослідницьких завдань, спрямованих на розвиток навичок формулювання припущень, гіпотез; формування вміння аналізувати та співвідносити інформацію з різноманітних джерел (навчальний матеріал, історичні джерела, історичні пам'ятки, мережа Інтернет тощо); г) орієнтація навчального процесу на отримання певного освітнього результату учнями, зокрема через проектну діяльність учнів та розв'язання дослідницьких завдань; д) наявність дослідницьких завдань, які передбачають роботу в парах та групах на засадах кооперативного підходу; е) формування вміння учнів аргументувати власні судження, виявляти нестандартність мислення, робити висновки щодо здобутих результатів (знання, вміння) та застосовувати їх у нових ситуаціях.

Ключові слова: шкільний підручник історії, дослідницький підхід, дослідницька компетентність.

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства, постають нові вимоги до шкільних підручників з історії. Нині цифрові технології проникають в усі сфери життєдіяльності людини, докорінно змінюють як освітній процес так і повсякденне спілкування учнів. Як показують дослідження, більшість сучасних дітей віддають перевагу отриманню необхідної інформації не з книги, а з мережі Інтернет. Незважаючи на це підручник, на друкованій основі залишається основним засобом навчання в закладах загальної середньої освіти (ЗССО), оскільки містить адаптований та дидактично відібраний відповідно до віку учнів навчальний матеріал з певного предмета згідно з освітнім стандартом та навчальними програмами. Тому пріоритетним завданням реформування шкільної історичної освіти на сучасному етапі є розроблення та створення підручників нового покоління, які б мотивували учня покоління Z до навчання.

Безперечно, традиційне навчання нині не в змозі повною мірою забезпечити умови для розвитку творчих здібностей школярів, оскільки увага та енергія учнів концентруються переважно на змісті засвоюваного матеріалу. Для того щоб учні були вмотивовані та зацікавлені в результатах свого навчання, автори в процесі конструювання шкільних підручників історії мають урахувувати особливості розвитку дітей покоління Z, зокрема той факт, що вони відкриті до нових знань, їм подобається здійснювати дослідження [1].

Потреба досліджувати навколишній світ — одна із найбільш цінних та ефективних особливостей психіки людини, яка забезпечує умови її адаптації до зовнішнього середовища, задоволення творчих, духовних та емоційних потреб. Особливої цінності набувають уміння швидко й ґрунтовно аналізувати проблемну ситуацію, здатності знайти вирішення (часом нестандартне) цієї проблеми, взяти відповідальність за його прийняття [1].

Тому, вважаємо, у процесі підготовки нових підручників історії авторам варто орієнтуватися на методики навчання, які ґрунтуються на застосуванні таких технологій, форм і методів навчання, що забезпечують не лише оволодіння певною системою історичних знань, а й вироблення в учнів вміння самостійно здобувати знання з різних джерел інформації, творчо та критично мислити, спрямовані на формування в учнів дослідницької компетентності. Одним зі шляхів розв'язання цієї проблеми є реалізація дослідницького підходу в шкільному підручнику історії. Як свідчить практика, це дає змогу розв'язувати багато освітніх питань, пов'язаних з індивідуальним підходом, рівневою диференціацією, створенням позитивної навчальної мотивації [2]. Така ситуація спонукала нас ґрунтовніше розглянути можливості формування дослідницької компетентності учнів засобами шкільного підручника історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Успішно вирішити практичні питання, пов'язані з особливостями формування дослідницької компетентності засобами

шкільного підручника історії, неможливо без аналізу теоретичних досліджень із проблем як дослідницького навчання, так і підручникотворення з історії.

У межах теми статті актуальними є наукові праці, присвячені питанням організації дослідницької діяльності в ЗССО таких дослідників, як М. Головань [3], Т. Мієр [4], О. Міхно [5], С. Омельчуа [6], О. Савенкова [7], А. Хуторський [8], Б. Розеншайн (B. Rosenshine) [9], М. Ваймер (M. Weimer) [10] та ін. У цих публікаціях розкриваються не лише роль дослідницької діяльності в освітньому процесі, а й змістова сутність і структура дослідницької компетентності учнів. Для визначення особливостей реалізації дослідницького підходу в шкільному підручнику історії, зокрема особливостей формування дослідницької компетентності, ми поспригоувалися працями В. Власова [11; 12], Н. Гупана [12; 13], В. Кришмарел [14], Ю. Малієнко [15], О. Пометун [12; 13; 16].

Основні підходи до проектування та побудови шкільного підручника з історії, орієнтованого на розвиток критичного мислення учнів, розкриваються в працях Н. Гупана та О. Пометун [12; 13]. Дослідники охарактеризували роль і місце запитань різних типів, вимоги до пізнавальних завдань, підстави для їх розроблення, типологію залежно від компонента навчального процесу, в якому використовуюється підручник, і дидактичних завдань, які розв'язує вчитель.

На думку В. Власова [11], високих результатів у роботі з шкільним підручником та історичним джерелом можна досягти лише в умовах дослідницької діяльності учнів. Як зазначав дослідник, самостійна творчо-пошукова робота забезпечує очікувані результати, якщо проводиться систематично.

У статті Ю. Малієнко [15] визначено сучасні вимоги до підручників з історії в контексті компетентнісного підходу до навчання, охарактеризовано основні вимоги до формування історичної компетентності в учнів засобами підручника, наведено типи завдань, які може використовувати учитель для формування просторової, хронологічної, інформаційної, логічної, аксіологічної компетентностей.

Як зазначає В. Кришмарел [14], у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін важливим є формування навичок аргументованого представлення власної думки усно та на письмі, уміння зіставляти інформацію з різних джерел, вправність у висуванні гіпотез та аргументації власної позиції, здатність критично мислити щодо різних проблемних питань.

Однак у проаналізованих нами працях не висвітлено системно питання формування дослідницької компетентності засобами шкільного підручника історії. Це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті — розкрити особливості конструювання підручника з історії як засобу розвитку дослідницької компетентності учнів.

Зауважимо, що в межах однієї статті неможливо розкрити всі аспекти окресленої теми, тож насамперед ми зосередили увагу на обґрунтуванні основних

методичних шляхів формування дослідницької компетентності учнів засобами підручника історії.

Виклад основного матеріалу. Нині дослідницька поведінка розглядається вже як стиль життя кожної сучасної людини, а не лише тих хто займається наукою. Відповідно, шкільні підручники з історії мають орієнтуватися на спеціально організоване навчання дітей умінь та навичок дослідницького пошуку. Це важливо, оскільки, по-перше, дитина є дослідником від народження, по-друге, найбільш цінні та стійкі знання здобуваються самостійно, під час власних творчих пошуків [1; 7].

У попередніх публікаціях ми детально розглянули різні підходи до визначення понять «дослідницька діяльність», «дослідницьке навчання», «дослідницькі вміння» та подали авторські їх визначення [1; 2; 17, 18]. Попри наявність чималої кількості наукових праць із цієї проблематики, досі немає єдиного визначення сутності поняття «дослідницька компетентність учня». Це, на нашу думку, ускладнює виявлення й обґрунтування оптимальних шляхів формування її в учнів. На підставі аналізу наукових джерел [1—10] вважаємо, що дослідницька компетентність з історії — це інтегральна якість особистості учня, що втілюється в готовності та здатності до пошукової, дослідницької діяльності, яка ґрунтується на знаннях, уміннях, навичках, здібностях і досвіді, набутих у процесі соціалізації й навчання історії та пов'язана з відкриттям суб'єктивно й об'єктивно нових історичних знань та пізнавальною мотивацією, що виражається у формі пошукової, дослідницької активності особистості. Зокрема, дослідницька компетентність з історії може проявлятися в готовності та здатності учня до інтелектуальної творчості, реконструювання історичних знань, оригінального сприйняття навчального матеріалу, дивергентного мислення, що дає змогу швидко розв'язувати дослідницьке завдання.

Дослідницьке завдання є різновидом навчального завдання, основна ознака якого — повна (або часткова) новизна його для учня та наявність навчальної проблеми, що передбачає пошук нових знань, способів (умінь) і стимулювання активного використання в навчанні зв'язків, відношень, доведень. Дослідницьке завдання з історії має містити: 1) передбачуваний спосіб діяльності учня (*доведіть, визначте, порівняйте, проаналізуйте тощо*); 2) формулювання умови завдання; 3) джерела інформації (писемне джерело (або його фрагмент), візуальні чи речові джерела, статистичні дані, ілюстрації, карти, інтернет-ресурси, фонди музеїв, інколи це можуть бути власні знання учня) [1].

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури [1; 2; 11—16] та результатів упровадження підручників у освітній процес ми дійшли висновку, що основними методичними шляхами формування дослідницької компетентності учнів засобами підручника історії є: а) постановка навчальних проблем у змісті підручника; б) спрямованість методичного апарату на розвиток в учнів здатності

займати дослідницьку позицію; в) наявність дослідницьких завдань, спрямованих на розвиток навичок формулювання припущень, гіпотез; формування вміння аналізувати й співвідносити інформацію з різноманітних джерел (навчальний матеріал, історичні джерела, історичні пам'ятки, інтернет-ресурси тощо); г) орієнтація навчального процесу на отримання певного освітнього результату учнями, зокрема через проектну діяльність та розв'язання дослідницьких завдань; д) наявність дослідницьких завдань, які передбачають роботу в парах і групах на засадах кооперативного підходу; е) формування вміння учнів аргументувати власні судження, виявляти нестандартність мислення; робити висновки щодо здобутих результатів (знання, вміння) та застосовувати їх у нових ситуаціях.

Розглянемо реалізацію цих методичних шляхів на прикладі підручників «Вступ до історії» для учнів 5-го класу та «Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс)» для учнів 6-го класу, які впроваджені в освітній процес відповідно з 2018/2019 та 2019/2020 навчальних років [19; 20]. Зауважимо, що концепція зазначених підручників як основного засобу навчання школярів виходить із того, що їх текстовий та методичний компоненти мають максимально забезпечити можливості самостійної роботи учнів, умови для розвитку здатності досліджувати, аналізувати історичні події та явища, критично оцінювати історичну інформацію.

Робота з підручником в умовах дослідницького навчання, на нашу думку, має розпочинатися з організації спеціальної діяльності, спрямованої на мотивацію учнів до навчання та актуалізацію наявних у них знань. У цьому контексті провідну роль відіграють запитання на початку параграфів та стиль заголовків їх пунктів, які, на думку психологів, є пусковим механізмом, «стартом» цілісного процесу, спрямованого на розуміння змісту прочитаного [21, с. 48].

Вдало сформульований заголовок пункту параграфа актуалізує наявні знання учня, стимулює здогадку (читач намагається спрогнозувати, про що йдеться в тексті), розвиває пізнавальний інтерес, є початком діалогу з текстом, який спрямовує подальшу роботу. Особливо цінними для стимулювання пізнавального інтересу учнів, на думку психологів, є заголовки-запитання, завдання яких — «відкрити дитині проблему» ще перед читанням тексту; сприяти виникненню припущення, гіпотези, щоб після прочитання тексту переконатися, чи вона підтвердилася [21, с. 50].

Таким чином, із метою активізації пізнавального інтересу учнів більшість назв пунктів параграфів у наших підручниках сформульовані у формі запитань, які відображають основну ідею, думку відповідного тексту. Наведемо кілька прикладів: «*Що таке минуле, сучасне і майбутнє?*», «*На підставі чого вчені поділяють історію на періоди?*», «*Як виникали історико-географічні регіони?*», «*Що потрібно знати при лічбі років?*», «*У чому значення писемності для людства?*», «*Де зберігаються речові пам'ятки історії?*», «*Чому Ханський палац у Бахчисарай вважали втіленням райського саду на землі?*», «*Як досягнення науки і техніки впливають на госпо-*

дарську діяльність людини?», «*Звідки люди можуть дізнатися, що відбувалося тисячоліття тому?»*, «*Як і де виникли землеробство та скотарство?»*, «*Звідки прийшли скіфи і який спосіб життя вони вели?»*, «*Чому між Римом і Карфагеном розпочалися війни?»*, «*У чому суть земельного закону Тиберія Гракха?»*, «*Чому правління династії Антонінів називали «золотим віком»?* [19; 20].

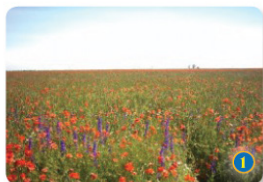
Якщо робота із заголовками пунктів параграфу становить зміст першого етапу роботи з текстом, то стрижнем другого етапу є діалог читача з текстом. Діалог із текстом психологи розглядають як систему таких операцій: постановка запитань до тексту, формулювання можливих відповідей на них та висунення гіпотез щодо подальшого змісту тексту, перевірка цих відповідей та гіпотез [21]. Вважаємо, що необхідно заохочувати вироблення власного погляду учня на проблему, його аргументованих висновків і самооцінки. Зокрема, на початку кожного пункту параграфів наших підручників є пропедевтичні запитання та завдання, які створюють проблемну ситуацію, спонукають учня до продукування гіпотез та їх перевірки під час вивчення нового матеріалу. Наведемо кілька прикладів:

1. На початку пункту «Що таке відлік часу в історії?»: «Поміркуйте! Навіщо люди почали вести відлік часу від певної події? Зробіть припущення, до чого призвела б ситуація, якби люди відмовилися використовувати лічбу часу» [19].
  2. На початку пункту «Як і коли виникли перші держави Стародавнього Сходу?»: «Обговоріть у класі! На основі прочитаного тексту та аналізу карти зробіть власне припущення, чому перші держави виникали біля великих річок» [20].
- Розв'язування учнями подібних завдань сприяє самостійному здобуттю нових знань, дає змогу їх систематизувати, критично осмислювати та аналізувати отриману нову інформацію, утримувати нові відомості в зоні активної пам'яті, що сприяє активізації мисленневих процесів.

Значна частина дослідницьких завдань підручників передбачає роботу в парах чи групах. Активне використання роботи в групах на засадах кооперативного підходу, на думку багатьох дослідників, підвищує ефективність і результативність освітнього процесу, оскільки дає змогу учням отримати зворотний зв'язок від своїх однолітків, підвищує рівень їхньої мотивації до навчання. Крім того, навчання в умовах кооперації характеризується високим рівнем діалогу та взаємодії, допомагає формувати вміння працювати в команді, підвищує самооцінку й комунікативну компетенцію учнів. Як наголошує М. Ваймер (M. Weimer), однією із сильних сторін кооперативного підходу є те, що він дає змогу учням створити спільний досвід, який забезпечує спільну базу для взаємодії в процесі вивчення навчального предмета [10].

Окремі завдання на розвиток уміння висувати гіпотези ми пропонуємо обговорити спільно в класі чи в парі, а потім перевірити їх, працюючи з текстом підручника або на веб-сайті підтримки підручника за допомогою QR-коду чи покликання. Як приклад наведемо завдання з аналізованих нами підручників (рис. 1—3).

- 1 Український степ
- 2 Ліс. Карпати
- 3 Сирійська пустеля
- 4 Виллов риби в Норвегії

Працюємо у парі

✓ Перегляньте ілюстрації та, використовуючи свої попередні знання з природознавства, висловіть припущення, як природні умови можуть вплинути на життя і заняття людей.

Рис. 1

■ Обговоріть у класі!

Висловіть власні припущення, як людина винайшла землеробство та скотарство.

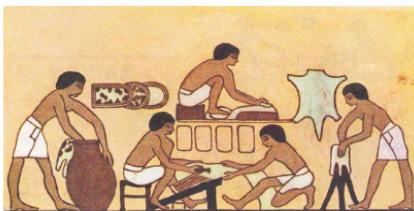
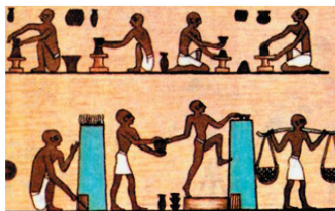
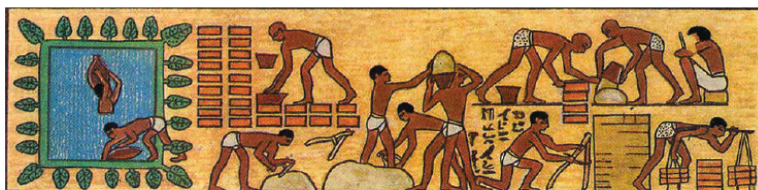
Для допитливих!

Як люди винайшли землеробство і скотарство?

<http://bit.ly/2MjJGeO>

Рис. 2

■ Працюймо в парі!

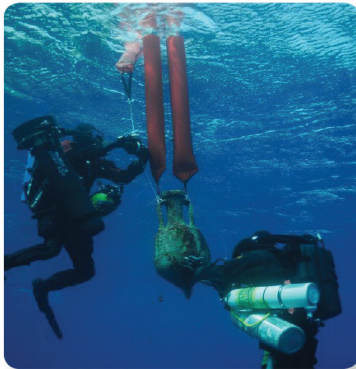
Перед вами три малюнки. Висловіть припущення, що зображено на них. Перевірте свої відповіді на сайті підтримки підручника.

<http://bit.ly/2MjJkNw>

Грошей на той час Єгипет ще не мав. Тому в країні існувала *обмінна торгівля* – товар на товар. Якщо доводилось оцінювати товар, то говорили приблизно так: він коштує стільки, скільки два мішки зерна, чи як три вази, чи як корова. Ідучи на ринок, єгиптянин брав не гаманець із грішми, а якийсь товар, наприклад торбу із зерном.

Особливу увагу в підручниках ми приділили активізації мисленневих процесів: від пізнання й розуміння навчального історичного матеріалу до використання його у практичній діяльності (часто в нових навчальних ситуаціях), аналізу та синтезу нових знань на основі засвоєних раніше. На нашу думку, підручник історії має містити завдання, які спонукали б учнів до створення власних оригінальних освітніх продуктів у формі висловлення своїх думок чи припущень, невеликих історичних розповідей, уявних екскурсій давніми містами, есе, стислого повідомлення, схематичного малюнка тощо. Наведемо кілька прикладів таких завдань (рис. 4—7):

Працюємо у парі

Складіть розповідь про особливості підводної археології за ілюстраціями підручника.

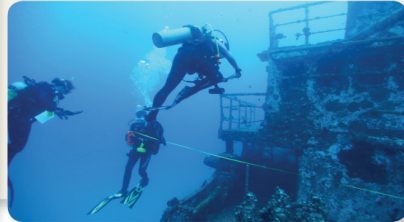

Рис. 4

■ Обговоріть у класі!

Уявіть, що вам вдалося побувати в давньоєгипетському храмі. На основі інформації, отриманої за допомогою QR-коду (<http://bit.ly/2MIRrky>), зробіть припущення, які почуття могли викликати храми у давнього населення Єгипту і яке враження справляють нині на туристів.

▲ Заупокійний храм Хатшепсут (сучасний вигляд)

▲ Вхід у храм Рамзеса (сучасний вигляд)

Рис. 5

■ Працюймо разом!

Ознайомтеся на сайті підтримки з відповідним навчальним матеріалом. На основі тексту та ілюстрацій опишіть Вавилон часів Навуходоносора II та його пам'ятки. Висловіть власні враження від цього міста.

<http://bit.ly/2QBQwLk>

Рис. 6

Працюємо у парі

Роздивіться ілюстрації, присвячені українському селу XIX — початку XX ст., та порівняйте їх з текстом підручника. Визначте особливості забудови українського села у цей період.

- ▲ Вітряк з хутору Кудрявий (Сумщина) та Воскресенська церква із села Кисоричі ▲
(Рівненська область). Національний музей народної архітектури та побуту України

- ▲ Хата кінця XIX ст. із села Шишаки Полтавської області. Вигляд ззовні та зсередини. Національний музей народної архітектури та побуту України

Рис. 7

Зауважимо, що роботі з історичними документами та ілюстраціями варто приділяти особливу увагу, оскільки вона активізує мислення учнів у цілому й формує здатність до критичного аналізу історичної інформації зокрема.

Найповніше методика дослідницького навчання реалізується під час практичних робіт та занять, оскільки вони передбачають активну пізнавальну діяльність учнів протягом частини уроку або всього заняття. Як підкреслює О. Пометун, практичне заняття — форма навчального заняття, особливий тип уроку, де на підставі раніше набутих знань і сформованих умінь учні виконують пізнавальні та дослідницькі завдання, набуваючи нових знань і опановуючи складніші пізнавальні уміння [16].

У підготовлених нами підручниках практичні роботи та заняття передбачають роботу учнів над окремими питаннями теми з використанням різноманітних джерел інформації (підручника, історичних джерел, довідкових матеріалів, фондів музеїв, місцевих історичних пам'яток, інтернет-ресурсів, зокрема сайту інтернет-підтримки підручника тощо) та є важливим засобом формування предметних умінь учнів. Такі заняття мають подвійну мету: є одним зі способів вивчення нового матеріалу на основі опрацювання різноманітних джерел інформації та важливим засобом формування дослідницької компетентності учнів. Учитель під час їх проведення є консультантом у процесі самостійної роботи учнів, надаючи їм необхідну допомогу залежно від віку та пізнавальних можливостей [1].

Наведемо кілька прикладів практичних робіт і занять з підготовлених нами підручників. Практична робота «Інформація про минуле з візуальних джерел» для учнів 5-го класу передбачає роботу в групах. П'ятикласники мають спільно провести дослідження фотографій з певної тематики відповідно до алгоритму їх аналізу та представити результати свого дослідження однокласникам. Завдання для однієї з груп та пам'ятку дослідження фотоджерел наочнено на рис. 8.

Практична робота **«Інформація про минуле з візуальних джерел»**

Об'єднайтеся у групи

Спільно проведіть дослідження фотографій з певної тематики (кожну може досліджувати кілька груп) відповідно до алгоритму їх аналізу. Виконайте додаткові завдання для кожної з груп.

Результати вашого дослідження представте однокласникам.

Група 1. «Українське село початку XX століття»

Як на фотографіях відображено життя українського села на початку XX ст.? Опишіть одяг, знаряддя праці тогочасних селян.

Запам'ятайте

Алгоритм (послідовність кроків) дослідження фотоджерел:

1. Уважно розгляньте світліну. Опишіть, що ви бачите на ній.
2. Коли був зроблений знімок (рік, пора року, подія)?
3. Опишіть осіб, зображених на фотографії, а також їхні дії.
4. Які об'єкти (предмети, речі, споруди тощо) зображені на фото?
5. Яку нову інформацію ви отримали, розглядаючи та аналізуючи це фото? У чому цінність фотографії для історика?

Рис. 8

У підручнику «Всесвітня історія. Історія України» дослідницькі завдання до практичних занять та робіт передбачають опрацювання учнями одночасно більшого числа типів джерел. Наприклад, практичне заняття «Культура елліністичної доби» передбачає роботу в групах і завдання: «Уявіть, що вам доручили провести рекламну кампанію з історичного туризму. Підготуйте рекламну листівку чи презентацію про Александрію Єгипетську (I група), Пергам (II група) та про розвиток скульптури доби еллінізму (III група). У листівці має міститися опис пам'яток, щоб зацікавити якомога більше туристів» [20]. Зазначимо, що практичні роботи та заняття в підручниках спрямовані також на реалізацію інтегрованих змістових ліній та компетентнісного потенціалу предмета (за ключовими компетентностями). Зокрема, аналізоване нами дослідницьке завдання передбачає формування таких ключових компетентностей, як «інформаційно-цифрова компетентність», «ініціативність і підприємливість» та реалізацію змістової лінії «Підприємливість та фінансова грамотність». Аби виконати поставлене завдання учні мають опрацювати різні джерела інформації: текст підручника, ілюстрації та реконструкцію 3-D «Акрополь Пергама» на сайті інтернет-підтримки підручника (фрагмент із підручника наведено на рис. 9).

▲ Акрополь Пергама (художня реконструкція Фрідріха Т'єрха, 1882 р.)

Рис. 9

Акрополь Пергама.
3-D реконструкція

<http://bit.ly/2XgOxhV>

пергамент. Його виготовляли з добре вичиненої шкіри молодій худоби. Пергамент був значно дорожчим, аніж папірус, проте більш довговічним.

У Пергамі був споруджений величний пам'ятник – Пергамський вівтар Зевса. Він вважався чудом світу вже в давнину. Його прикрашав рельєф, на якому була зображена битва олімпійських богів з гігантами. Довжина рельєфу досягала 120 м, висота – понад 2 м. Скульптори вміло передали жорстокість битви: напружені могутні тіла суперників, спотворені страждання

З метою ефективнішого формування ключової інформаційно-цифрової компетентності та розвитку самостійності учнів у виконанні дослідницьких завдань нами в підручнику передбачено практичні роботи та заняття за технологією «перевернутий клас». Головна їхня особливість — те, що домашнім завданням для учнів є робота в онлайн-середовищі: перегляд навчальних відеоматеріалів або інформаційних ресурсів для опрацювання нового навчального матеріалу чи закріплення вже вивченого. Натомість у класі діти під керівництвом і за допомогою вчителя виконують дослідницькі завдання до тієї теми, яку засвоїли вдома.

Прикладом параграфа, побудованого за технологією «Перевернутий клас», є «Повсякденне життя та побут стародавніх греків (практичне заняття)». З метою підготовки учнів до практичного заняття в підручнику перед параграфом розміщена інструкція такого змісту:

«Готуємося до практичного заняття! Пригадайте, у чому полягали особливості спартанського способу життя та побуту.

Об'єднайтеся у 4 малі групи. Кожна група досліджує один з аспектів повсякденного життя та побуту стародавніх греків. За допомогою QR-кодів ознайомтеся з відповідним матеріалом та виконайте поставлене завдання. Дотримуйтеся пам'ятки щодо роботи в малих групах. Результати вашого дослідження представте однокласникам у вигляді розповіді або мультимедійної презентації».

Для кожної групи учнів у підручнику наведено дослідницьке завдання (зразок див. на рис. 10).

1. «Яким було житло і предмети побуту мешканців Афінського полісу?»

Завдання для групи 1.

За допомогою QR-коду ознайомтеся з відповідним матеріалом. Порівняйте житло і побут спартанців та мешканців Афінської держави. Що було спільного, а що – відмінного?

<http://bit.ly/2HL7WCd>

Рис. 10

Важливим засобом формування дослідницької компетентності є проєктна діяльність. У підручнику «Вступ до історії для учнів 5 класу» наскрізною лінією проходить проєкт «Історичними стежками рідного краю». У його межах учні виконують різноманітні завдання під час вивчення кількох тем: «Джерела до вивчення історії», «Історія України в пам'ятках», «Усе має минуле». Під час розв'язання дослідницьких завдань п'ятикласники використовуватимуть інформацію з різних джерел: книги, публікації в періодичних виданнях, спогади учасників та очевидців історичних подій, експонати музеїв, пам'ятки та пам'ятники рідного краю тощо. До кожного завдання в межах проєкту учні отримують детальну інструкцію, один з прикладів якої наведено на рис. 11.

Пам'ятка-інструкція
«Як досліджувати пам'ятник»

1. Встановіть (використавши інформацію на пам'ятнику чи з інших джерел): 1) назву пам'ятника; 2) історичну подію чи діяча/діячів на честь якої/якого його споруджено; 3) історичний час (чи точну дату) коли відбулася подія чи жив діяч, яким присвячений пам'ятник.

2. Яку роль в історії України чи регіону відіграла подія (чи особистість), на честь якої встановлено пам'ятник? Як це відображено в пам'ятнику?

3. Як місце розташування пам'ятника пов'язане з подіями чи особами, яким він присвячений?

4. У чому, на вашу думку, значення цього пам'ятника? Яке враження він справляє на вас?

▲ Пам'ятник Анні Ярославні в Санлісі (Франція)
 «Анна Київська, королева Франції» (відкрито у 2005 р.)

Рис. 11

У підручнику «Всесвітня історія. Історія України» в межах проєкту «Пам'ятки первісної доби в музеях України» ми пропонуємо шестикласникам за допомогою QR-коду або покликання здійснити віртуальну екскурсію Національним музеєм історії України та виконати поставлені завдання (рис. 12).

Для допитливих.

Здійсніть віртуальну екскурсію Національним музеєм історії України. Відвідайте зал № 1. Які експонати ви побачили? Про що вони свідчать? Опишіть свої враження. Що нового ви дізналися? <http://virtual.nmiu.com.ua/>

Рис. 12

Залучення учнів до проєктної роботи та виконання практичних робіт сприяє формуванню вмінь щодо оформлення, представлення результатів навчального дослідження, формулювання нового знання, а саме: а) аргументувати власні судження, виявляти нестандартність мислення; б) робити висновки й умовиводи; в) обстоювати власну думку, пояснювати, полемізувати; г) передавати здобуту теоретичну інформацію іншим у доступній формі; д) оцінювати здобуті результати (знання, вміння) та застосовувати їх у нових ситуаціях; е) презентувати створене перед аудиторією; оцінювати себе і команду. Обговорення на уроках різних поглядів та позицій, захист альтернативних творчих робіт на одну тему сприяють толерантному ставленню учнів до інших думок і результатів.

Наприкінці кожного параграфа наших підручників розміщені запитання та завдання, за якими можна оцінити, як учні засвоїли матеріал. Вони передбачають не лише відтворення учнями конкретної інформації з підручника, а насамперед потребують порівняльного аналізу історичних фактів і явищ, виявлення та пояснення причин і взаємозв'язків історичних подій, процесів, висловлення учнями власного ставлення до історичної події чи особи. Такі завдання диференційовані за способом діяльності та очікуваними результатами по відповідних рубриках. Завдання в рубриках «Знаю», «Вмію», «Розумію» спрямовані на досягнення результатів навчально-пізнавальної діяльності, що визначені в навчальній програмі з історії і відповідають знанневому, смисловому й діяльнісному компонентам; у рубриці «Висловлю думку» - на розвиток критичного та дивергентного мислення. Завдання в рубриці «Зв'язок з сьогоднішнім» допоможуть учням пов'язати навчальний матеріал із сучасністю та орієнтують їх на застосування знань і вмінь у повсякденному житті (рис. 13, 14)

Перевірте засвоєне на уроці

ЗНАЮ Що означають такі слова?

☒ історичний факт	☒ історичний діяч
☒ історичний образ	☒ історичне дослідження

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Як історики відшуковують та аналізують нову інформацію про минуле? 2. Якими правилами керуються історики в дослідницькій роботі? 3. Як у мистецьких творах відображене минуле історії України?	Підготуйте повідомлення про історичний факт, спираючись на відомості з кількох джерел (Інтернет, історичне джерело, підручник, книга, спогади дорослих тощо). Це може бути повідомлення про подію з історії України, рідного краю чи родини. Висловіть своє ставлення до цієї події.	1. Висловіть судження, у чому відмінність у висвітленні історичних подій у спогадах очевидців, художніх творах, кінофільмах, наукових працях. 2. Поміркуйте, чому в історичній науці є різні підходи до оцінки подій минулого.

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СЬОГОДЕННЯМ

Висловіть судження про значення для людини пам'яті про власне минуле, минуле родини, народу.

Рис. 13

ПЕРЕВІРТЕ ЗАСВОЄНЕ НА УРОЦІ

- ЗНАЮ** 1. У якому році розпочався Східний похід Александра Македонського? Які найбільші битви цього походу ви знаєте?
 2. Які країни та народи були підкорені військом Александра Македонського і увійшли до складу його імперії?

РОЗУМІЮ	ВМІЮ	ВИСЛОВЛЮЮ ДУМКУ
1. Висловіть судження, чому могутнє Перське царство не змогло протистояти війську Александра Македонського. 2. Яка битва Східного походу була вирішальною і призвела до падіння Перської держави? Поясніть чому.	1. Покажіть на карті кордони та столицю імперії Александра Македонського. 2. Уявіть, що ви були учасником Східного походу Александра Македонського. Опишіть як очевидець одну із його битв чи періодів цього походу. Поясніть свій вибір.	1. Наведіть приклади мужності, рішучості, а також жорстокості Александра Македонського. Висловіть особисте ставлення до цього історичного діяча. 2. На прикладі Александра Македонського поміркуйте, який вплив влада справляє на характер людини.

Рис. 14

ЗВ'ЯЗОК ІЗ СУЧАСНІСТЮ

Які ви знаєте мистецькі твори (картини, скульптури, фільми, книги тощо), присвячені життю та діяльності цього історичного діяча? Чим можна пояснити таку увагу до особистості Александра Македонського?

Для допитливих!

«Із біографії
Александра
Македонського»

<http://bit.ly/2WVB6F9k>

Отже, система дослідницьких завдань, представлена в наших підручниках [19; 20], спрямована як на оволодіння учнями необхідним обсягом знань з історії, так і на формування в них ключових та предметних компетентностей, зокрема дослідницької. Саме такий підхід, на нашу думку, формує діяльнісний аспект сучасного підручника історії.

Висновки. В умовах інформаційного суспільства характерною ознакою підручника стає формування в учнів дослідницької компетентності, вміння вчитися, самостійно здобувати знання. Щоб мотивувати до навчання учнів покоління Z зміст сучасної навчальної книги має ґрунтуватися на засадах комунікативного та дослідницького підходів і бути значною мірою діалогізованим.

Провідна роль у забезпеченні реалізації дослідницького підходу в підручниках належить завданням і запитанням, завдяки яким досягається найбільш цілеспрямоване та продуктивне опрацювання навчального матеріалу підручника у свідомості учня на основі активізації його розумових та емоційних зусиль.

Автори шкільних підручників з історії під час розроблення їх методичного апарату мають орієнтуватися на максимальне забезпечення розвитку навичок самостійної роботи з книгою й уміння досліджувати, аналізувати історичні події, явища, критично оцінювати історичну інформацію.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування дослідницької компетентності учнів засобами шкільного підручника історії. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні можливостей інформаційно-комунікативних технологій під час конструювання шкільних підручників історії на засадах дослідницького підходу.

Використані джерела

1. П. Мороз, та І. Мороз, *Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник*, Київ, Україна: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018.
2. П. Мороз, та І. Мороз, «Практичні аспекти організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі», *Український педагогічний журнал*, № 4, с. 99-109, 2018.

3. М. Головань, та В. Яценко, «Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність», *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: збірник наукових праць*. Випуск VII, с. 61, Кривий Ріг, Україна: Видавничий відділ НМетАУ, 2012.
4. Т. Мієр, «Дидактичні засади організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів»: дис. д-ра пед. наук, Інститут педагогіки НАПН України, Київ, 2017.
5. О. Міхно, «Організація дослідницької діяльності старшокласників у процесі вивчення української літератури», дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки АПН України, Київ, 2010.
6. С. Омельчук, «Методика навчання морфології української мови в основній школі на засадах дослідницького підходу», дис. д-ра пед. наук, Херсон. держ. ун-т, Херсон, 2014.
7. А. Савенков, *Психологические основы исследовательского подхода к обучению : учеб. пособ.*, Москва, Россия: Ось-89, 2006.
8. А. Хуторской, *Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие*. Москва, Россия: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013.
9. B. Rosenshine, «Principles of Instruction Research-Based Strategies That All Teachers Should Know», *American Educator*. Spring 2012, p. 12-19.
10. M. Weimer, *Learner-Centred Teaching: Five Key Changes to Practice*, San Francisco, USA: Jossey-Bass, 2002.
11. В. Власов, «Роль підручника у формуванні вмій працювати з історичним джерелом», *Історія в школах України*, № 6. с. 3-9, 2009. Доступно: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3729>. Дата звернення: Березень 15, 2020.
12. О. Пометун, Н. Гупан, та В. Власов, *Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник*. Київ, Україна: ТОВ «КОН-ВІ ПРИНТ», 2018.
13. О. Пометун, та Н. Гупан, «Як розвивати критичне мислення учнів за допомогою нового підручника з історії України», *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*, № 2, с. 69-76, 2018.
14. В. Кришмарел, «Методи навчання філософії в контексті компетентісно орієнтованої історичної і громадянської освіти в ліцеї», *Проблеми сучасного підручника*, Вип. 23, с. 123—132, 2019.
15. Ю. Малієнко, «Формування історичної компетентності засобами підручника з історії середніх віків», *Проблеми сучасного підручника*, Вип. 16, с. 203-212, 2016.
16. О. Пометун, «Практичні заняття як форма навчання історії», *Практичний довідник учителя історії*. — *Бібліотека журналу «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання»*, №2, с. 52-54, 2015.
17. P. Moroz, and I. Moroz, «Conceptual bases of the research activity in the process of teaching world history at the secondary school», *Український педагогічний журнал*, № 3, с. 102-115, 2015
18. П. Мороз, *Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України : методичний посібник*, Київ, Україна : Педагогічна думка, 2012.
19. П. Мороз, та І. Мороз, *Вступ до історії : підручник для 5-го класу закладів загальної середньої освіти*, Київ, Україна : Педагогічна думка, 2018.

20. П. Мороз, *Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс)* : підручник для 6-го класу закладів загальної середньої освіти, Київ, Україна : Педагогічна думка, 2019.
21. Г. Граник, Л. Концевая, та С. Бондаренко, «О реализации закономерностей понимания в учебном тексте», *Проблемы школьного учебника*, Вып. 20, С. 45—61, 1991.

References

1. P. Moroz, та I. Moroz, *Doslidnytska diialnist uchniv u protsesi navchannia vsesvitnoi istorii v osnovnii shkoli: metodychni posibnyk*, Kyiv, Ukraina: TOV «KONVI PRINT», 2018.
2. P. Moroz, та I. Moroz, «Praktychni aspekty orhanizatsii doslidnytskoi diialnosti v protsesi navchannia istorii v osnovnii shkoli», *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, № 4, s. 99-109, 2018.
3. M. Holovan, та V. Yatsenko, «Sutnist ta zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist», *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli: zbirnyk naukovykh prats. Vypusk VII*, s. 61, Kryvyi Rih, Ukraina: Vydavnychiy viddil NMetAU, 2012.
4. T. Miier, «Dydaktychni zasady orhanizatsii navchalno-doslidnytskoi diialnosti molodshykh shkoliariv»: dys. d-ra ped. nauk, Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, Kyiv, 2017.
5. O. Mikhno, «Orhanizatsiia doslidnytskoi diialnosti starshoklasnykiv u protsesi vyvchennia ukrainskoi literatury», dys. kand. ped. nauk, Instytut pedahohiky APN Ukrainy, Kyiv, 2010.
6. S. Omelchuk, «Metodyka navchannia morfolohii ukrainskoi movy v osnovnii shkoli na zasadakh doslidnytskoho pidkhodu», dys. d-ra ped. nauk, Kherson. derzh. un-t, Kherson, 2014.
7. A. Savenkov, *Psihologicheskie osnovy issledovatel'skogo podhoda k obucheniju* : ucheb. posob., Moskva, Rossija: Os'-89, 2006.
8. A. Hutorskoj, *Kompetentnostnyj podhod v obuchenii. Nauchno-metodicheskoe posobie*. Moskva, Rossija: Izdatel'stvo «Jejdos»; Izdatel'stvo Instituta obrazovanija cheloveka, 2013.
9. B. Rosenshine, «Principles of Instruction Research-Based Strategies That All Teachers Should Know», *American Educator*. Spring 2012, p. 12-19.
10. M. Weimer, *Learner-Centred Teaching: Five Key Changes to Practice*, San Francisco, USA: Jossey-Bass, 2002.
11. V. Vlasov, «Rol pidruchnyka u formuvanni vmin pratsiuvaty z istorychnym dzherelom», *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, № 6. s. 3-9, 2009. Dostupno: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3729>. Data zvernennia: Berezen 15, 2020.
12. O. Pometun, N. Hupan, та V. Vlasov, *Kompetentnisno oriientovana metodyka navchannia istorii v osnovnii shkoli : metodychni posibnyk*. Kyiv, Ukraina: TOV «KONVI PRINT», 2018.
13. O. Pometun, та N. Hupan, «Iak rozvyvaty krytychne myslennia uchniv za dopomohoiu novoho pidruchnyka z istorii Ukrainy», *Istoriia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia*, № 2, s. 69-76, 2018.
14. V. Kryshmarel, «Metody navchannia filosofii v konteksti kompetentnisno oriientovanoi istorychnoi i hromadianskoi osvity v litsei», *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, Vyp. 23, s. 123—132, 2019.
15. Yu. Malienko, «Formuvannia istorychnoi kompetentnosti zasobamy pidruchnyka z istorii serednykh viviv», *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, Vyp. 16, s. 203-212, 2016.
16. O. Pometun, «Praktychni zaniattia yak forma navchannia istorii», *Praktychni dovidnyk uchyтеля istorii. — Biblioteka zhurnalu «Istoriia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia i metodyka navchannia»*, № 2, s. 52-54, 2015.

17. P. Moroz, and I. Moroz, «Conceptual bases of the research activity in the process of teaching world history at the secondary school», *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, № 3, s. 102–115, 2015
18. P. Moroz, *Doslidnytska diialnist uchniv v protsesi navchannia istorii Ukrainy : metodychnyi posibnyk*, Kyiv, Ukraina : Pedahohichna dumka, 2012.
19. P. Moroz, ta I. Moroz, *Vstup do istorii : pidruchnyk dlia 5-ho klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*, Kyiv, Ukraina : Pedahohichna dumka, 2018.
20. P. Moroz, *Vsesvitnia istoriia. Istoriiia Ukrainy (intehrovanyi kurs) : pidruchnyk dlia 6-ho klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*, Kyiv, Ukraina : Pedahohichna dumka, 2019.
21. G. Granik, L. Koncevaja, ta S. Bondarenko, «O realizacii zakonomernostej ponimaniia n uchebno tekste», *Problemy shkol'nogo uchebniika*, Vyp. 20, S. 45—61, 1991.

Петр Мороз, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела обществоведческого образования Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина,

Ирина Мороз, научный сотрудник отдела обществоведческого образования Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СРЕДСТВАМИ СОВРЕМЕННОГО ШКОЛЬНОГО УЧЕБНИКА ИСТОРИИ

В статье раскрыты особенности конструирования учебника по истории как средства развития исследовательской компетентности учащихся. Авторы отмечают, что приоритетной задачей реформирования школьного исторического образования на современном этапе являются разработка и создание учебников нового поколения, мотивирующих учащихся поколения Z к обучению. Основными путями формирования исследовательской компетентности учащихся средствами учебника истории, по мнению авторов статьи, являются: а) постановка учебных проблем в содержании учебника; б) направленность методического аппарата на развитие у учащихся способности занимать исследовательскую позицию; в) наличие исследовательских задач, направленных на развитие навыков формулировки предположений, гипотез; формирование умения анализировать и соотносить информацию из различных источников (учебный материал, исторические источники, интернет и т. д.); г) ориентация учебного процесса на получение определенного образовательного результата учениками, в частности посредством проектной деятельности учащихся и решения исследовательских задач; д) наличие исследовательских задач, которые предусматривают работу в парах и группах на основе кооперативного подхода; е) формирование умения учащихся аргументировать собственные суждения, проявлять нестандартность мышления, делать выводы о полученных результатах (знания, умения) и применять их в новых ситуациях.

Ключевые слова: школьный учебник истории, исследовательский подход, исследовательская компетентность.

Petro Moroz, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher at the Department of Social Science Education of the Institute of Pedagogy of the NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine,

Iryna Moroz, Researcher at the Department of Social Studies of the Institute of Pedagogy of the NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE BY THE MODERN SCHOOL TEXTBOOK OF HISTORY

The article describes the peculiarities of constructing history textbook as a means of developing students' research competence (for example, textbooks «Introduction to history» for 5th grade students and «World history. History of Ukraine (integrated course)» for 6th grade students). The authors point out that the current priority of reforming school history education is to develop and create new generation textbooks that would motivate students in Generation Z to learn. According to the authors of the article, the main ways of forming students' research competence by means of history textbook are: a) problems in structuring the content of the textbook; b) the focus of the methodological apparatus on the development of students' ability to take a research position; c) the presence of research tasks to develop the skills of formulating assumptions, hypotheses; developing the ability to analyze and relate information from a variety of sources (educational material, historical sources, historical sites, the Internet, etc.); d) the orientation of the educational process to the achievement of the particular educational result by the students, in particular through the project activities of the students and the solution of research tasks; e) the availability of research assignments that involve working in pairs and groups on the base of the cooperative approach; f) developing students' ability to argue their own judgments, to display non-standard thinking; draw conclusions about the results obtained (knowledge, skills) and apply them in new situations. The authors of the article point out that in order to motivate students of Generation Z to study, the content of a modern history textbook should be based on communicative and research approaches and be mostly dialogic. According to the authors, the implementation of the elements of research studying in the history textbook implies that the structure and content of the textbook should include the means of organizing the productive activity of students: research, creative activity of the student; using the analogy method, comparing different perspectives and approaches to event coverage; reflective understanding of the obtained educational result.

Keywords: school history textbook, research approach, research competence.